

לב המזעזעים

עלון חודשי בענייני הלכה ומנהגים, מתוך סדרת הספרים "לב המזעזעים"

גיליון קע"ה

הלכות והליכות בעניין 'רחיצה לכבוד שבת'

רחיצה

מצוה לרחוץ כל גופו ואם אי אפשר לו ירחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת ומצוה לחוף הראש (שו"ע רמ"א רס א).

מקור הלכה מהגמרא שמביאה את מנהגו של ר' יהודה בר אלעי שבכל ערב שבת היו מביאים לו עריבה מלאה מים חמין ורוחוץ בהם פניו ידיו ורגליו (שבת כה, ב).

[בגמרא מוזכר שם רחיצת פניו ורגליו ואינו ראייה לכל גופו (ביאור הלכה ד"ה מצוה)].

מקור נוסף מהלל הזקן, כך היה מנהגו של הלל הזקן, במעלי שבתא אומר לו אדם להיכן אתה הולך, אומר לו לעשות מצוה ואיזה היא מצווה, לבית המרחץ כדי לנקות את הגוף בשביל כבוד שבת (שאלות דרב אחאי גאון פרשת בראשית).

מקור נוסף: מעשה שהיה בשני בני אדם שהתערבו זה ואמרו מי שיצליח להכעיס את הלל יטול ד' מאות זהובים אמר אחד אני אצליח להכעיסו ואותו היום ערב שבת היה והלל חפץ ראשו לכבוד שבת ... ולא הצליח ומכאן רואים ענין חפיפת הראש בערב שבת (שבת ל, ב).

טעם הרחיצה

משום כבוד שבת (משנ"ב שם ס"ק א) והיא מצוה מדרבנן לכבד את השבת וסמך לדבר מהפסוק (ישעיה נח יג) "וקראת לשבת ענג לקדוש המכובד" והרחיצה מכלל עונג שבת.

טעם אחר: כדי להדר עצמו כדי להקביל פני הכלה בפנים מאירות ונקיות וטהרה (סדר היום סדר ע"ש).

טעם אחר: משום עונג שבת שנהנה בשבת כשגופו נקי (רבינו ירוחם ספר אדם נתיב יב חלק א, עיין עולת שבת סימן ש שהביא בשם השל"ה שיש בזה סודות על פי הסוד).

טעם אחר: לפי ששבת הוא רמז לעולם הבא יום שכולו טוב, ולכן צריך אדם לעשות בשבת דברים שהם מעין עולם הבא, וכשם שבעולם הבא צריך האדם לרחוץ עצמו תחילה בנהר דינור להעביר כתמי העוונות ואחר כך נכנס

לגן עדן כך צריך טבילה בערב שבת כדי להעביר ממנו הזוהמא (תורת חיים על מסכת עירובין ו, ב הובא בקרבן שבת דבש לפי הובא ביפה ללב סימן רס טעמי המנהגים רמט).

טעם אחר: רחיצת ידים ורגלים בערב שבת היא דומיא דכהנים בבית המקדש שהיו צריכים קידוש ידים ורגלים (האר"י הובא בפתח הדביר סימן רס)

רשות או מצוה

רחיצת ידים ורגליו בחמין ערבית רשות ואני אומר מצוה, מאי מצוה, אמר רב יהודה אמר רב כך היה מנהגו של ר' יהודה בר' אלעאי ע"ש, מביאין לו עריבה מלאה מים חמין ורוחוץ בהם פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב בסדינין (המצוינין) [המצויינין] ודומה למלאך ה' צבאות (שבת כה, ב).

דברי המשנ"ב

משנ"ב (ר"ס ס"ק א) כתב ומכל מקום אין זה חובה גמורה [שהרי השו"ע הביא דין זה וכתב מצוה לרחוץ] והמקיימה מקבל עליה שכר ושאינה מקיימה אינו נעשה עליה.

רחיצה בחמין

ירחץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת (שו"ע רס א)

מקור הדין מהגמרא בשבת (כה, ב שו"ע רס א) רחיצת ידים ורגלים בחמין.

יש אומרים: שהמצוה לרחוץ גופו דווקא בחמין, וכל שרחץ בצונן לא יצא ידי חובת המצוה ובמים פושרים יש להסתפק (ביאור הלכה רס ד"ה בחמין, כל בו).

ויש אומרים: שאף רחיצה כל גופו בצונן מהני (א"א בוטשאטש רס).

רחיצה במים חמים ביותר

על פי הקבלה יש לרחוץ במים חמים ביותר כפי שביכולתו לסבול (פתח הדביר אות א, מנחת שבת סימן עב ס"ק נו נח).

מנהגו של החת"ס: במנהגי החת"ס (פרק ד אות י) הובא

להצלחת הרב אליהו בן רחל כמרהרה

שהעריבה שרחץ בה החת"ס היתה רותחת מאוד.

לכבוד שבת

יש אומרים: שברחיצת חמין יאמר בפיו כשרוחץ, לכבוד שבת וכן ביו"ט (מקור חיים להח"י רסב כ).

להזיע ברחיצה

יש הנוהגים: להזיע בחדר זיעה בבית המרחץ.

מקור הדין מצאנו בדברי האור זרוע (הלכות ערב שבת סימן ז) שכתב כלל מצות רחיצת כל הגוף עם להזיע ושהוא מצוה שמקבל עליה שכר אם קיימה ואם חסרה אינו נידון עליה (שו"ת ארץ צבי תאומים או"ח סימן כב נשאל מה המקור למנהג זה ציין את דברי האור זרוע).

ולמעשה לא מצינו בפוסקים שהביאו דין זה למעשה.

זמן הרחיצה

ערב שבת

לכתחילה יש לדקדק לרחוץ בערב שבת (מחבר רס א בערב שבת, ב"ח בשם מרדכי).

מי שקשה לו הרחיצה ביום שישי

מי שאינו יכול לרחוץ ביום שישי, כל כמה שקרוב יותר לשבת יותר טוב כגון ליל שישי או ביום חמישי (ב"ח רס א, משנ"ב שם ס"ק ה, שולחן עצי שיטים סימן ה אות ב ס"ק יב).

זמן הרחיצה ביום שישי

ראוי להסמיכה לערב, **והטעם:** כדי שאחרי הרחיצה לא ילבש בגדים מלוכלכים עם זיעה אלא ילבש בגדי שבת כשגופו נקי מכל לכלוך (רמ"א רס על פי קצות השולחן עג כד). **טעם אחר:** על פי הרמב"ן (הובא בטור תקנג) שרחיצה הוי הנאה שלאחר שעה, לכן יש לרחוץ סמוך לערב כדי שיבא לו הנאה בשבת (מטה משה סימן תי, רמב"ן הובא בטור תקנג).

מי שקשה לו הרחיצה סמוך לשבת

יכול לרחוץ כדרכו מבעוד יום וללבוש בגדים נקיים אחר הרחיצה וסמוך לערב ירחוץ שוב פניו ידיו ורגליו (כנסת הגדולה סימן רסב אות ג, מנחת שבת עב ס"ק ע, משנ"ב רס ס"ק ה).

חובת הרחיצה

כולם חייבים במצות רחיצה בערב שבת אחד אנשים ואחד הנשים, ואף שהוי מצוה עשה שהזמן גרמא גם נשים חייבות (משנ"ב רס ס"ק ב, כה"ח רס אות ב), **והטעם:** לפי שבמצוות של שבת נשים חייבות כאנשים (עיין שו"ע רצא ס"ק ו, רסג ב).

מי שתורתו אומנותו אף מי שתורתו אמונות ופטרותו מחמת כן מהתפילה (שו"ע קו ב כגון רשב"י וחבריו) יש לו לבטל מלימודו כדי לקיים רחיצה בחמין, **ראייה לדבר** (שבת כה, ב), מר' יהודה בר אלעאי שכל ערב שבת היו מביאים לפניו עריבה מלאה מים חמים והיה רוחץ פניו ידיו ורגליו ובודאי שר' יהודה בר אלעאי היתה תורתו אומנותו (ביאור הלכה רס ד"ה מצוה).

צורת הרחיצה

מנהגו של האר"י לרוחץ תחילה פניו ואחר כך ידיו ואחר כך רגליו (שע"ת רס א ד"ה מצוה בשם מחזיק ברכה שם ג בשם האר"י שער הכוונות ענין קבלת שבת), **והסדר פנים, יד ימין קודם ליד שמאל וכן רגל ימין קודם לרגל שמאל** (משנ"ב ב ס"ק ז).

זהירות מרחיצה סמוך לשקיעת החמה

צריך לזהר שעל ידי הרחיצה לא יגיע לידי חילול שבת, כגון המתרחץ סמוך לשקיעת החמה שאף אם גמר את הרחיצה בהיתר גם אחרי הרחיצה יכול לבוא לידי איסור שסורק שערו ובכך משיר השער וחייב משום גוזז (שג כז) וגם מצוי שסוחט את המגבת והוא בכלל מכבס (שו"ע שב לט ב) וכבר שקעה חמה ויש בזה חשש דאורייתא (משנ"ב רס ס"ק א).

טבילה במקווה

הנוהגים לטבול בערב שבת אשרי חלקם דבזה ממשיכים עליהם שפע קדושה משבת קודש (ערוה"ש רס א), ומאן דזהיר לטבול בערב שבת קדוש יאמר לו (יעב"ץ בסידורו הנהגת ערב שבת אות כא).

יש הנוהגים: שמלבד רחיצה בערב שבת מקפידים לטבול בכל ערב שבת במקוה כשר (האר"י שער הכוונות ס"א ע"א, של"ה מסכת שבת פרק נר מצוה). **הטעם:** משום תשובה (של"ה שער האותיות ק קד).

מעלת הטבילה

הטבילה בערב שבת מועיל לקבל נשמה יתירה בשבת ובלתי טהרת המקווה בודאי לא ישיגנה (יסוד ושורש העבודה שער ח פרק א, עיין זוהר פרשת תרומה שכך נהג רב המנונא).

ביאור הדבר: שאינו זוכה שתבוא בערב שבת אבל בשבת עצמו מגיעה הנשמה יתירה בכללות ישראל שנכללו גם על הקטנים ומי שאפשר לו לטבול זוכה בזה יותר, **ראייה לדבר:** שמצינו שמברכים על בשמים בהבדלה והטעם כתבו הראשונים משום שאז מסתלקת הנשמה יתירה ולא מצאנו שמי שלא טבל לא יברך על הבשמים (שו"ת שלמת חיים ח"א סימן נז).

זמן הרחיצה והטבילה

יש אומרים: שיש להקפיד לרחוץ ולטבול דווקא אחר חצות (של"ה שער האותיות אות ק' קדושה ד"ה ומצאתי בשם כנפי יונה ח"א פרק צה, ערוה"ש רס ו), **והטעם:** שכך ניכר יותר שעושה לכבוד שבת (ערוה"ש שם ו).

לפני חצות

אף אם רוחץ קודם חצות גם כן טוב, **והטעם:** שכל העושה בערב שבת, נכיר שהוא לכבוד שבת (ערוה"ש שם ו).

ויש אומרים: אחר שעה החמישית (סידור ר' שבת).

רמז לדבר: מהפסוק (שמות טז ה) "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו והיה משנה על אשר ילקטו" ה' שיש אחר שעה ה' והכינו שצריך לטבול, והיה משנה אותיות נשמה שהוא קבלת נשמה יתירה (יסוד ושורש העבודה).

יש אומרים: שזמנה שעה קודם חצות (חיי אדם קלח ה לענין ר"ה פני שבת אות ה), **והטעם:** לפי ששעה קודם חצות בער"ש ויו"ט מתחיל קדושתו (אלף המגן תקפא קכא, תרכה לז על פי מנח"ש עב ע).

מנהגו של האר"י לא היה טובל רק לאחר שעה ד' של היום (ספר נגיד ומצוה ח"ב עמוד קיג)

יש אומרים: שלא ירחץ לשבת אלא סמוך לערב כדי שילבש מלבושים של שבת תיכף ומיד וזהו כבוד שבת (רמ"א רסב סו"ס ג, שלטי גיבורים מובא בערגות הבושם).

טעם אחר: כדי שתבוא לו הנאה בשבת עצמו שרחיצה היא הנאה שלאחר זמן (אר"ס).

המנהג שרווח בקהילות אשכנז

שלא לטבול בערבי שבתות וימים טובים מלבד ערב ראש השנה וערב יו"כ ויש שטבלו רק בערב יום כיפור (עיי' מנהגי מהר"צ הלוי דינרי זהב פרק א אות א שהביא שם).

דעת המשנ"ב הלכות שבת לא מוזכר ענין חיוב הטבילה במקווה בערב שבת, אמנם בהלכות תשעה באב (תקנא ס"ק צה) כתב בענין טבילה בערב שבת חזון שאם רגיל כל השנה לטבול בערב שבת מותר גם בערב שבת חזון אך אם מבטלה לפעמים מפני טרדת עסקיו אסור.

יש אומרים: שממה שהשמיטו דין טבילה בערב שבת משמע קצת שאין צריך לטבול, וממה ששתיק תלמודא שמע מינה ודאי שלא הצריכו חכמי התלמוד אפילו למצוה, ומי שזהיר בטבילה קדוש יאמר לו, והאר"י ז"ל הנהיגה על פי הזהור (יעב"ץ הנהגות ערב שבת אות כא).

זמן הטבילה

יש אומרים: כל כמה שהוא סמוך לילה טוב יותר, **והטעם:** כי אז מתגלה יותר אור תוספת שבת (סידור כוונת ער"ש ד"ה אחר).

מספר הטבילות

יש אומרים: שיטבול ב' טבילות, **הטעם:** טבילה אחת לפשוט בגדי החול מעל נפשו, וטבילה שניה לקבל תוספת קדושת שבת (שער הכוונות טבילת ערב שבת דף סב ע"א).

יש אומרים: ג' טבילות כנגד נפש רוח ונשמה (סידור רבי שבתאי, עיי' יסוד ושורש העבודה שער ח פרק א). **ויש אומרים:** כנגד חטא עוון ופשע (ספר חסידים סימן שצד).

יש אומרים: ד' טבילות כנגד ד' אותיות שם הוי"ה (סידור נהורא יסוד ושורש העבודה שער ח פרק א).

יש אומרים: שיטבול ה' טבילות, כנגד נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה (בא"ח פרשת לך לך אות טז).

טעם אחר: חמש טבילות האחת להעביר רוח הטומאה מעליו, ועוד ארבע טבילות כנגד ארבע מיתות בית דין ויועיל לכפרתו (חיד"א מורה באצבע ד קלז).

יש אומרים: שיטבול ז' ח' וי"א י"ג (כה"ח רס ה - ח).

יש אומרים: שיטבול י' טבילות (מנהגי חת"ס תומר דבורה פ"ד),

יש אומרים: י"ג טבילות כמנין אחד (כה"ח רס ה),

ויש אומרים: שיש לטבול י"ד טבילות (יסוד ושורש העבודה שער ח פרק א ובשם המעבר יבך שפת אמת פרק יג דבעל תשובה יטבול י"ד טבילות).

יש הנוהגים: לטבול ש"י טבילות וכן נהג הגרי"ח זוננפלד (קביעא וקימא ח"א עמוד טז).

יש הנוהגים: לטבול כמנין העולים לתורה בשבת שבע, ביו"ט חמש ובערב יום כיפור שש טבילות (כה"ח רס ו).

להרבות בטבילות

כל המרבה בטבילה הרי זה משובח, שבכל טבילה שאדם טובל את עצמו יותר ממשיך עליו קדושה ביותר הן בחול והן בשבת וככל שהאדם מקדש את עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה יותר ויותר (ספר ראשית חכמה).

יש אומרים: שיש לומר בפה בשעת הרחיצה שעושה כן לכבוד שבת או יו"ט (מקור חיים רסב בקיצור הלכות, יסוד ושורש העבודה).

ניגוב כשעולה מהמקווה

יש אומרים: שלא יגב אדם עצמו בעלייתו מהמקווה בערב שבת, **והטעם:** כדי שיכנסו מי הטבילה לגופו (האר"י שער הכוונות טבילה ערב שבת דף סב, בד"ה כונה). ומיהו פניו ורגליו יש לנגב, **והטעם:** כדברי השו"ע (סימן ד כ) הרוחץ פניו ידיו ורגליו ולא ניגבן יפה פניו מתבקעות או עולה בהם שחין.

וכשקשה שלא לנגב את גופו יכול להניח מקום אחד בגוף בלי ניגוב ודאי בכך (בן איש חי שנה ב פרשת לך לך סעיף יז וכתב שם שטוב להשאיר הזרועות).

רחיצה לפני הטבילה

ואמר לו, כי לא ביטל מימיו טבילה לטהרה (וזאת ליהודה, השבת במחיצת החפץ חיים ערב שבת).

הגרע"א: בספר חתן סופר (מקנה וקניינים בית אבות עמוד ז) מביא מהגאון ר"ע איגר שאף שהיה רך וחלוש בכל יום היה הולך למקוה לא עצרהו אותו לא גשם ולא שלג גם בימות החורף שהמים היו נקרשים לא מנע עצמו.

ר' אלחנן וסרמן: לא ביטל טבילה במקוה ואף בשבת טבל לשם קדושה ותוספת טהרה (מובא בספר אור אלחנן ח"א עמוד רפ).

החת"ס: בספר מנהגי חת"ס (בהוספה אות א) מובא שהרב היה טובל בכל יום במקוה.

הגר"ח זונפלד: נהג לטבול ש"י טבילות בערב שבת (תורת חיים הנהגות ופסקים מרן הגרי"ח הנהגות שבת סעיף ו).

בעל האדר"ת: כותב עשרות שנים נהגתי בעצמי לטבול תמיד בצניעא, בטרם עלה עמוד השחר, כך בשבת, כך במועדים וכך בימות החול, וגם בערב ראש השנה ואיש לא ידע מזה, והייתי זריז בזה, אך השנים האחרונות הללו במיר אי אפשר לי מכמה טעמים, ה' יכפר לי ע"כ (בעל האדר"ת בצוואתו, נפש דוד אות לז).

הגאון ר' דוד בהר"ן: בערב שבת היה טובל במקוה קודם זמן מנחה גדולה (ארח דוד סעיף קיב, עיין מעשה רב קי שכתב שראוי לטבול קודם מנחה).

חזו"א: החזו"א הקפיד מאוד על טבילה ואף היה לו מקוה בביתו ברחוב חזו"א והקפיד בזה מאוד והזהיר על זה (הגאון ר' שמואל אויערבאך זצ"ל בהסכמתו לספר טהרת התורה).

ומובא שנשאל על ידי בן תורה אם כדאי לטבול בכל יום במקוה כדי לקבל קדושה השיב בשעה שצריך ובערב שבת (מעשה איש ח"ג עמוד כו).

הקהילות יעקב: טבל בערב שבת גם כשהיה לו כאב חזק מאוד בשיפולי הגב, ובמאמץ גדול טבל (ארחות רבינו ח"א שבת יט).

הגרשז"א: מסופר שפעם הבחין בבחור מבאי ביתו שאינו הולך לטבול במקוה בערב שבת, וגער בו באומרו כי לא זו הדרך, וכבר נהגו במקומותינו כל החרדים לדבר ה' בטבילה זו (הליכות שלמה מועדים בין המצרים פרק ארבעה עשר הערה 64).

דברי הגריש"א בענין טבילה במקוה

שבגמרא כתבו שרבי יהודה בן אילעאי היו מביאים לפניו קערה והיה רוחץ פניו ורגליו ולא כתוב שהלך למקוה (הובא במקשי תורה מב עמוד נו).

המנהג הוא לרחוץ קודם גופו ולאחר מכן לטבול, **והטעם:** על פי מה שכתב הרמ"א (יור"ד סו"ס רא) שאין לרחוץ אחר הטבילה ושם מדבר על טבילה של אשה נידה כדי שלא יאמרו שאין המקוה מטהר אלא המרחץ מטהר ומטעם זה חששו וגזרו גם בטבילת אנשים (ליקוטי מהרי"ח סדר התנהגות בערב שבת, שו"ת שבט הלוי ח"ז סימן לג אות ב), והעולם לא נזהר בזה אלא את עיקר הרחיצה עושים לאחר הטבילה.

רחיצה אחר הטבילה

יש אומרים: שלאחר הטבילה ירחוץ גופו בשאובין (יסוד ושרוש העבודה שער שמיני א).

ויש הנמנעים לרחוץ במי הברז אחרי הטבילה כל עוד הוא נמצא במקוה, **והטעם:** על פי הגמרא בשבת (יד, א) שבזמנם היו טובלים במערות ובמי שיחין והמים לא היו כל כך נקיים, והיו שופכים אחר כך על גופם מים והיו טועים ואומרים שהרחיצה הזאת היא המטהרת לכן גזרו חכמים (גיטין טז, א רש"י שם ד"ה טמא, ע"ע רמ"א יור"ד רא עה) שלא לרחוץ אחר הטבילה (אדמו"ר מגור בעל האמרי אמת הובא בשלחן שלמה סימן רס א).

ויש שדחו לפי שגזירת מים שאובים היא רק בנוגע לטומאה וטהרה מה שאין כן בטבילה שלכבוד שבת מוטב להתרחץ יפה אחר כך במים נקיים (הגרשז"א שלחן שלמה שם).

מלאכה אחרי טבילה במקוה

יש הנוהגים: שלא לעשות מלאכה שלא לצורך שבת לאחר הטבילה אלא בתיקון צרכי שבת, **והטעם:** לפי שהטבילה היא כמעט קבלת שבת (על פי האר"י שער הכוונות טבילת ערב שבת דף סב הובא בתוספת שבת א, ליקוטי מהרי"ח סדר ערב שבת ד"ה מרחץ).

גדולי ישראל בטבילה במקוה בערב שבת

הגר"א: היה מזהיר מאוד בטבילה בערב שבת קודש (מובא בספר פאת השולחן בתוספותיו על ספר מעשה רב).

חפץ חיים: סיפר ר' זלמן ליב איסטלון שבשנת תרע"ח בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשהתגורר החפץ חיים באופן זמני בעיירת מולדתו שומיאץ שברוסיה, והחפץ חיים שכבר עבר את הגיל השמונים, יצא ביום ערב שבת קודש בהליכה רגלית לבית הטבילה שהיה במרחק רב ואף שהדרך בבוץ הקשתה עליו ביותר, וסיפר בנו של החפץ חיים (בספרו דוגמא מדרכי אבי סימן א) שאמר לו גיסו הרב ר' מנדל כי החפץ חיים דיבר איתו במעלת הזהירות בטבילה